

Олександр Лозовицький

«РОЗУМНА МОГУТНІСТЬ» – СТРАТЕГІЧНА ОСНОВА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ТА ОБОРОННОЇ СКЛАДОВИХ ДІЄВОГО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті теоретично обґрунтовано актуальні напрями розвитку законів і закономірностей сучасної системи політики реформ як досвіду для реалізації в Україні. Автором систематизовано досвід розвитку «розумної могутності» як стратегічної основи зовнішньополітичної та оборонної складових дієвого реформування держави в умовах глобалізації. Це наукове завдання вирішується на основі комплексного аналізу результатів останніх досліджень і публікацій, присвячених характеристикам формування

життєво важливих механізмів розвитку держави та умов їх реалізації у міжнародному середовищі, зокрема, в контексті невизначеностей та суперечностей глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, безпека, оборона, «розумна могутність», зовнішня політика, міжнародні відносини.

Oleksandr Lozovytskyi. «The smart power» – strategic basis of foreign policy and defense components of effective reform State under Globalization. *The article theoretically grounded current directions of laws and the laws of the modern system reform policies as experience for implementation in Ukraine. The author systematized experience of «the smart power» as the strategic framework of foreign policy and defense components of an effective reform of the state in the context of globalization. This scientific problem is solved on the basis of a comprehensive analysis of the results of recent research and publications devoted to the characteristics of the formation of the vital mechanisms of the state and conditions of their realization in the international environment, particularly in the context of uncertainties and contradictions of globalization.*

Key words: globalization, security, defense, «the smart power», foreign policy, international relations.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів, тимчасових альянсів за сфери впливу. «Розумна могутність» є головною рушійною силою зовнішньої політики і тому осмислення змісту, визначення специфіки, прояснення їх ролі й характеристик лежать в основі проблематики дієвості та ефективності політики реформ, постійно перебуваючи в центрі уваги провідних держав. Але особливої актуальності розв'язання згаданої проблеми набуло саме в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новий рівень організації сучасного світу проявляється на тлі зростання рівня взаємодії й взаємозалежності суб'єктів міжнародних відносин, а також стійкої тенденції до інтегрування структур, що виконують функції безпеки. З одного боку – це формування просторів, транскордонних за сутністю, а з іншого – збільшення кількості акторів на міжнародній арені та зміна їх характеру перемістило світ

на новий рівень організації. Саме тому ця проблематика постала в політичній науці лише в ХХІ ст. Незважаючи на велику кількість досліджень глобальних тенденцій сучасного світу, зазначене питання майже не вивчене, а лише науково визначене. Тема розробляється або в більш широкому контексті, або як аспект інших процесів. Серед наукових публікацій, доступних широкому загалу дослідників, насамперед, привертають увагу роботи: Дж. Блонделя, Р. О'Брайсна, П.-М. Галлуа, Ч. Голдфіндера, Д. Девайна, Г. Кіссінджера, Ю. Лассвела, Д. Лівінгстона, Г. Моргентау, Р. Мулгана, В. Оуена, Б. Рассетта, А. Саміра, Г. Старра, Дж. О'Тоала, С. Гантінгтона, Ф. Шумана.

Монографії та статті, використані в дослідженні, виявили можливість введення основних понять і визначень. Проте всі вони лише побіжно торкаються зазначеної проблеми, і тому це дослідження має значну зацікавленість і є корисним за нинішніх складних умов перехідного періоду розбудови української державності. Насамперед, концептуальні ідеї «розумної могутності» розвитку сучасної держави в рамках становлення світової системи відображені в роботах дослідників: Дж. Донахью, Р. Кеохейна, Р. Клайна, К. Кнорра, Дж. Ная.

Необхідність подальшого дослідження цієї проблеми зумовлюється змінами ролі держав у міжнародних процесах. І якщо тема силових чинників у політичних науках є достатньо розробленою як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях, то аналіз «розумної могутності» у світовій політиці практично відсутній. Аналіз наукової розробки теми дослідження показує, що в сучасному вітчизняному науковому співтоваристві точки зору на зазначену проблематику лише починають формуватись, і тому ця проблема має потребу в поглибленому дослідженні.

Мета статті – визначення специфіки «розумної могутності» як стратегічної основи дієвого реформування держави в умовах глобалізації.

Основні результати дослідження. Сучасна світова система переживає дуже складний період: глобалізація, підвищення ролі загальнолюдських завдань і одночасно кульмінація розвитку національних держав і початок подолання планетарності цього типу, національна самоідентифікація народів. Перенапряга, мобілізація

ресурсів, послаблення внутрішнього лідерства, ризиковані авантюри на міжнародній арені, врешті-решт, повернуть світ до багатополусної моделі. На думку автора, наближається один з геополітичних сценаріїв майбутнього, варіант, близький до класичного типу балансу сил, під час якого політична структура багатополусного або поліцентричного світу буде складатися з автономних центрів, що мають власний арсенал ядерної й космічної зброї, володіють власними сферами впливу.

Усе це вимагає науково обґрунтованої, зваженої зовнішньої політики, цілі та завдання якої, так само як форми і методи, в різних державах можуть не збігатися й варіюються в досить широких межах. Із упевненістю можна констатувати, що особливу актуальність набувають здатність держав оперативно реагувати на зовнішні виклики [1]. Розв'язання цієї проблеми визначає скоріше політична ідеологія, що панує в той або інший період часу, аніж наукові дослідження та головні законодавчі норми, які повинні доповнюватися більше докладними робочими директивами.

Найважливіше завдання політики реформування сучасної держави полягає у зміцненні її позицій та авторитету на міжнародній арені, створенні сприятливих зовнішньополітичних умов для довгострокового розвитку. В сучасному світі лідерство в політиці все більше визначається здатністю держави «спрямовано розвивати» свого сусіда чи конкурента [2, с. 128]. Крім того, в умовах перехідного стану політичних систем загострилася боротьба за право визначати ціннісну, нормативну складову світового порядку. Конкуренція цінностей і моделей державно-політичного та соціально-економічного розвитку – один з головних трендів нового тисячоліття.

Справді, політика реалізується в середовищі, де держава володіє монополією на політичну владу тільки в межах власних національних кордонів. Поза ними вона – лише один з багатьох формально рівноправних та політично незалежних суб'єктів. В ідеалі, кожна держава є суверенною, вона панує над власними територією та населенням і будь-якої іншої влади над собою не визнає. Всі держави дбають лише про свої національні інтереси, але різниця в тому, наскільки широко або вузько вони визначаються, а також у тому, які ресурси використовуються для їх досягнення. Політику, засновану на всеосяжних і перспективних цілях, легше

зробити привабливою для інших, аніж ту, що має вузький і короткотерміновий характер. Політика з більшою ймовірністю буде привабливою, якщо вона базується на цінностях, що беззастережно поділяються іншими суб'єктами міжнародних відносин.

У міжнародних відносинах категорія сили – одна з найдавніших і є межею відліку більшості концепцій відповідного політичного мислення [3]. Тим часом, хоча сутність поняття сили протягом століть залишалася майже незмінною, її застосування на практиці несло на собі відбиток часу. Зміни відбувалися відповідно до розвитку людини, суспільства, держави та міжнародного середовища. Причому, тривалий час у системі міжнародних відносин закон сили завжди був вище ніж сила закону.

Протягом світової історії сила держави ототожнювалася, головним чином, з військовою могутністю. І якщо поняття військової сили диференціювалося, то лише в тому плані, що включало два основні компоненти – реальні збройні сили та військовий потенціал. Основні зміни на міжнародній арені сьогодні пов'язані не із застосуванням військової сили, а використанням невійськових інструментів впливу. Це не означає, що військова сила взагалі не затребувана нині, – а лише те, що зведення сили лише до військової її складової не відповідає дійсності. Військова могутність – один з можливих варіантів існування і використання сили як у середині країни, так і в зовнішньому середовищі [4].

Водночас, це викликає різні тлумачення, і для Г. Моргентая сила – «є влада над умами і діями людей» [5, с. 97], а Г. Кіссінджер дає ще більш коротке її визначення, вважаючи, що «сила є вплив» [6, с. 57]. Р. Клайн, тим часом, стверджує, що «сила на міжнародній арені може бути визначеною просто як здатність уряду однієї країни змусити керівництво іншої вжити те, що це останнє ніколи не зробило б за своєю волі, причому це може бути здійснено за рахунок переконання, примусу або відвертого застосування військ» [7, с. 18]. Близьке до цього визначення можна знайти у Р. Кохейна і Дж. Ная. На їхню думку, «силу можна уявити як здатність суб'єкта змусити інших зробити дещо, що вони інакше робити б не стали» [8, с. 11].

Але найбільш розгорнуте тлумачення поняття термінології сили в зовнішньому світі дає відомий американський військовий теоретик, професор Принстонського університету Клаус Кнорр: «Сила в зовнішньому світі може розглядатися як володіння

здібностями, які дозволяють суб'єкту виступати із достовірними погрозами. Але вона може трактуватися і як фактична реалізація впливу на поведінку сторони, якій загрожують. У першому випадку сила – це якість, якою володіють сильні держави і яке можна акумулювати; тут сила – це можливість. У другому випадку сила – це результат, це вже наданий вплив. Вона виявляється у взаємодії, у зіткненні. При першому підході сила – це щось таке, що держава може сподіватися використовувати в різноманітних майбутніх ситуаціях. У другому випадку вона виникає і формується тільки в умовах конкретної ситуації. Сьогодні більшість теоретиків розуміє під силою реалізований вплив, у той час як нефахівці зводять її до можливостей, які дозволяють погрожувати» [9, с. 18].

Інший американський теоретик – Ф. Шуман трактує поняття сили, особливо виокремлюючи ідею взаємодії. На його думку, реальний сенс поняття сили виявляється лише під час взаємин з іншими державами. Вона «стає такою тільки в порівнянні з силою інших країн», відчуття сили або безсилля виникає із взаємодії, суперництва або конфлікту держав [10, с. 56].

У всіх цих різновекторних визначень є спільне: сила – це вплив на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямі, здатність встановлювати різні форми залежності однієї держави від іншої, насамперед, прямі, непрямі, опосередковані, за допомогою насильства, переконання, обіцянки вигод, позбавлення наявних переваг, створення умов, за яких залишається лише одна альтернатива. Вплив може досягатися різними засобами, а не тільки шляхом використання військ, загрози або війни.

В умовах біполярного світу панівною тенденцією було нарощування державами, насамперед, «жорсткої сили» – військово-стратегічної могутності. Але нині під впливом процесів глобалізації та в умовах формування нової міжнародної поліцентричної системи як головних чинників впливу держав на світову політику поряд з військово-політичною вагою та економічними ресурсами виступають чинники «м'якої сили»: досягнення у сфері культури і мистецтва, науки, технологій, освіти тощо.

У спеціалізованій літературі та наукових дослідженнях уже давно існує відмінність між «жорсткою силою» («hard power») та

«м'якою силою» («soft power»). Термін «жорстка сила» має на увазі форму влади, що пов'язана і використовується із застосуванням військово-політичного або економічного примусу для корекції поведінки та інтересів інших сил. Згідно з назвою, вона є агресивною і найнефективнішою, коли суб'єкт влади має меншу військову або політико-економічну силу. Перша використовує примусову дипломатію, війну або загрозу, залякування і захист власних стратегічних інтересів, а друга передбачає надання допомоги, хабарі, санкції та інтервенції.

«Жорстка сила» може також використовуватися для визначення переговорного процесу, в якому застосовуються тиск і загрози як дієвого важеля. Вона зазвичай протиставляється терміну «м'яка сила», яка має на увазі добровільне підпорядкування суб'єкта влади і ґрунтується на культурних і політичних цінностях. Зазначений термін почав широко використовуватися після того, як Джозеф Най ввів до широкого обігу термін «м'яка сила», у значенні форми влади суверенної держави в міжнародній політиці, яка полягає в тому, що, дбаючи про свої інтереси, країни найчастіше досягають більшого за допомогою переконання, а не примусу. Водночас, якщо знаряддями «жорсткої сили» є військова та економічна могутність, то «м'яка сила» впливає через культуру та ідеологію [11].

Під «м'якою силою» розуміється «здатність держав або їх коаліцій досягти бажаних результатів через переконання, а не придушення шляхом примусу, що характерно для «жорсткої сили». «М'яка сила» діє, спонукаючи інших відповідати певним нормам поведінки та інститутам на міжнародній арені, що і приводить її до досягнення бажаного результату фактично без примусу» [12, с. 21]. Хоча в такій ситуації, звичайно, може бути певна вимушеність поведінки, зумовлена відсутністю альтернативи. «М'яка сила» може ґрунтуватися і на закликах дослухатися до розуму, дотримуватися логіки, обставляючи розв'язання спірних проблем так, аби це було прийнятним для інших сторін і не виглядало як їх поразка. Її роль неухильно зростає, як здатність держав залучати на свій бік, домагаючись підтримки шляхом демонстрації привабливості своїх цінностей, ладу та інституційної ефективності. Зазначена стратегія включає в себе такі інструменти позиціонування держави на міжнародній арені, як експорт освіти, мови та поширення

національних культурних цінностей. «М'яка сила» змушує уряди діяти в таких сферах, де їх влада аж ніяк не абсолютна. У кращому разі вона є обмеженою, а зазвичай її характеризують як «певний ступінь впливу» [13, с. 114].

Цей метод вагоміший, аніж традиційна військова сила. «Жорстка сила», як і раніше, ефективна для короткострокових завдань, але вона не витримує випробування часом. На відміну від військової потужності, «м'яка сила» є прийнятною для кожної країни [14, с. 86–91]. І тому виникає «м'яка могутність», коли країна приваблює своєю культурою, ідеалами і політичними програмами, виступаючи здатністю домагатися бажаного на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примусу або преференцій, адже спокуса завжди ефективніша. Саме «жорстка сила», або «жорстка могутність», виступає здатністю до примусу, зумовленого військовою, політичною та економічною потужністю держави. «Жорстка сила» не втрачає головного значення в світі, де держави прагнуть захистити свою незалежність, а латентні структури вдаються до насильства. Однак реальна та ефективна «м'яка сила» є проекцією «жорсткої сили». Ніякої «м'якої сили» за відсутності «жорсткої сили» бути не може, а може бути лише безсилля. Суб'єкти володіють різними можливостями і здатністю проектувати «м'яку силу». Тут важливо бачити різницю між «м'якою силою» і позитивним іміджем. Один і той самий суб'єкт може володіти позитивним іміджем як партнер, союзник або інгредієнт.

В умовах глобалізації найбільш активно використовується економічна сила держави. Держави активно реалізують свою економічну могутність, зовнішню торгівлю, інвестиції за кордоном, присутність в інших країнах для створення певної, хоча зазвичай і неформальної прив'язки до себе, впливу в своїх інтересах на їх внутрішню і зовнішню політику. Диференціюючи поняття економічної сили, можна говорити про фінансову силу (Велика Британія, Сінгапур, США, Швейцарія), що визначає рівень розвитку промисловості, аграрного сектору, інфраструктури, сфери послуг [15]. У свою чергу, можна говорити і про комерційну силу (США, Японія та ЄС). Зовнішня торгівля вважається традиційним індикатором економічної сили, але в сучасних умовах її показником є не тільки обсяг торгівлі, а й ефективність її структури [16].

Держави, що не володіють значною військово-політичною могутністю, зацікавлені в тому, щоб не військова, а комерційна сила стала в сучасному світі основним джерелом впливу.

У сучасних умовах можна говорити і про використання науково-технічної та інформаційно-комунікаційної сили. Саме наука, освіта, охорона здоров'я формують основу, яка створює економіку, що базується на знаннях, яка визначає реальну могутність держави, її здатність забезпечувати національні інтереси по всьому їх спектру. Пріоритет високих технологій має довгостроковий характер. Сучасне виробництво, життя ґрунтуються на досягненнях науки і техніки, які використовуються для підвищення могутності. І саме та держава, яка на цьому напрямі виривається вперед, володіє додатковим впливом. Використання інформаційної сили цілком закономірне, тому що людство вступило в епоху комунікаційних систем. Інформація сама по собі є вкрай вигідним капіталом у найширшому розумінні, бо вона найчастіше служить основою прийняття рішень на будь-якому рівні, більше того – вироблення політичної лінії [17, с. 103].

Ідеологічна сила припускає використання як «білої», так і «чорної» пропаганди для впливу на інші держави, тобто застосування як законних, так і незаконних засобів впливу. Вона включає в себе можливість надання інтенсивного психологічного тиску. Сьогодні використання ідеологічної сили зумовлене дієвою доставкою її до споживача. Наявність Інтернету та супутникового телебачення здатне ефективно вирішувати це завдання. Відбувається те, що С. Гантінгтон назвав «кока-колонізацією» [18, с. 41].

В умовах глобалізації, коли основним «двигуном розвитку» стають наука і людський фактор, професійний рівень нації може розглядатися як перспективний різновид сили політичної і, як стверджує Г. Моргентау, – «це психологічні стосунки між тими, хто нею володіє, і тими, щодо кого вона застосовується. Це дає першим можливість контролювати дії останніх за допомогою того впливу, який вони чинять на їх уми. Цей вплив виникає з трьох джерел: очікування вигоди, боязнь програшу, повагу чи схильність до людей та інститутів суспільства. Політична сила може реалізовуватися наказами, загрозою, переконанням, харизмою людини чи інституту або сполученням будь-яких цих факторів. Міжнародна політика, як і

будь-яка політика, – це боротьба за силу або вплив» [19, с. 25]. Вона справляє вплив шляхом використання політичних засобів, створюється безпосередньо нарощуванням власних можливостей, послабленням суперника і, нарешті, використовуючи в своїх інтересах міждержавне суперництво за принципом «розподіляй та володарюй» [19, с. 96].

Функціонує також і соціальна сила, яка впливає своїм прикладом та поведінкою соціуму, але акумуляція її можливостей не завжди і не обов'язково приводить до очікуваного результату. Процес глобалізації, розмиваючи основну силову структуру сучасного світу – державу, об'єктивно підриває основи насильства. Тому може йтися не про «вилучення» сили, а про «привчання» її до законослухняної поведінки як «розумної сили», або, вірніше, – «розумної могутності», що в останні роки має поширення в науково-експертних та політико-дипломатичних колах і виступає «парасольковим» поняттям для різних змістів, зумовлюючи його зростаючу популярність. По суті, це є синонімом дієвої та ефективної політики, тобто стратегії впливу, яка передбачає застосування сили «з розумом», як зважене поєднання «жорсткої» і «м'якої». Він був покладений в основу концепції Дж. Ная, в якій є зв'язок терміна «розумна сила» з «контекстуальним інтелектом», здатним залишатися «на гребені хвилі, вивчати і відчувати політичну ситуацію» [20, с. 83].

«Розумна сила» є дієвою формою в здатності поєднувати «жорстку» і «м'яку» сили для формування переможної політичної стратегії. Вона включає стратегічне використання дипломатії, переконання, проекцію влади і впливу ефективними засобами, які мають політичну легітимність, розумне застосування сили, а також усіх форм дипломатії. Існуюча ситуація – важлива умова реалізації розумної сили, а будь-яка сила адекватно оцінюється лише у співвідношенні з іншими у встановленні «розумного світового ладу» [21, с. 221].

Для більшості країн, яких не можна віднести до категорії світових держав, «розумна сила» є синонімом ефективності як оптимального співвідношення обмежених ресурсів впливу та дипломатичного успіху,

а також інноваційності, екологічності, енергоефективності – у розумінні «талановитої» політики. Привертає увагу, що в останньому випадку не йдеться про силу, а, скоріше, про стратегію державної політики в контексті глобалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень полягають у тому, що «розумна могутність» – комплексна модель сучасного світового лідерства, яка поєднує багатосторонність та інформаційно-інтелектуальний вплив, здатність ефективно розв’язувати проблеми і керувати розвитком. Вона є якістю обробки інформації, комунікативною мобільністю, здатністю вести інформаційну війну і політичні кампанії. Універсальне значення концепту – креативний потенціал, передбачувана здатність держави генерувати нові ідеї, технології та інститути. Вона є властивістю ефективно мобілізувати доступні ресурси і оптимально ними розпоряджатися.

Силою на міжнародній арені можуть володіти не тільки держави, що мають велику територію, значне населення, потужну економічну базу, а й країни середнього розміру. За необхідності та затребуваності їх позиції і відбувається їхня політична сила, що дозволяє їм впливати як на поведінку окремих країн, так і на становище міжнародної системи в цілому. Сила, по суті, не має соціальної забарвленості та ідеологічного змісту. Держава може володіти декількома видами сили, від чого її вплив посилюється. Водночас країна, що володіє лише будь-яким одним видом сили, більш вразлива в умовах непередбачених змін у міжнародній системі. В останнє десятиліття поява терміна визначила зазначений аналітичними центрами, фабриками думок, інтелектуальними спільнотами тренд підвищення ролі «інформаційно-інтелектуального управління рефлексією» у світовій політиці [22, с. 111].

-
1. Livingstone D. The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise / D. Livingstone. – Oxford : University Press, 2002. – 285 p.
 2. Blondel J. World leaders / J. Blondel. – London : University Press, 1990. – 332 p.

3. Gallois P. - M. Geopolitique; les voles de la puissance / P. - M. Gallois. – Paris. Fondations pour les etudes de defence nationale: Plon, 2000. – 246 p.
4. O'Tuathail G. Critical Geopolitics / G. O'Tuathail. – New York : Saddle River, 2002. – 416 p.
5. Morgenthau H. Politics among Nations : The Struggle for Power and Peace / H. Morgenthau. – New York : McGraw-Hill Humanities, 1992. – 597 p.
6. Kissinger H. American Foreign Policy / H. Kissinger. – New York : Basic Books, 1997. – 338 p.
7. Cline R. S. World Power Assessment. A Calculus of Strategic Drift / R. S. Cline. – Washington : University Press, 1995. – 446 p.
8. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence. World Politics in Transition / R. Keohane, J. Nye. – Boston : Little Brown and Company, 1997. – 278 p.
9. Knorr K. The Power of Nations / K. Knorr. – New York : McGraw-Hill Humanities, 1995. – 174 p.
10. Lasswell U. D. The structure and function of political system / U. D. Lasswell – New York : Harpev, 1990. – 472 p.
11. Nye J. Soft Power : The Means to Success in World Politics / J. Nye. – New York: Public Affairs, 2004. – 240 p.
12. Nye J., Owen W. America's Information Edge / J. Nye, W. Owen // Foreign Affairs. – 1996. – P. 12–25.
13. Nye J. Bound to Lead : The Changing Nature of American Power / J. Nye. – New York : Basic Books, 1990. – 307 p.
14. Donahue J., Nye J. Governance in a Globalizing World / J. Donahue, J. Nye. – Washington, D. C. : Brookings Institution Press, 2000. – 368 p.
15. O'Brien R. Global Financial Integration : The End of Geography / R. O'Brien. – Londres, Royal Institute of International Affairs : Pinter, 2002. – 332 p.
16. Goldfinder Ch. La Geofinance. Pour comprendre la mutation finanoiere / Ch. Goldfinder. – Paris: Odyssee, 2006. – 218 p.
17. Devine D. The Political Culture of the United States / D. Devine. – Boston, 1992. – 118 p.
18. Huntington S. The Erosion of American National Interests / S. Huntington // Foreign Affairs. – 1997. – P. 35–47.
19. Mulgan R. Aristotele's political theory : An introduction for students of polit. theory / R. Mulgan. – Oxford : University Press, 1997. – 311 p.
20. Nye J. The Powers to Lead / J. Nye. – Oxford : University Press, 2008. – 248 p.
21. Rasset B., Starr H. World Politics : The Menu for Choice / B. Rasset, H. Starr. – San-Francisco : Freeman, 2001. – 596 p.
22. Samir A. Capitalism in the Age of Globalization : The Management of Contemporary Society / A. Samir. – London : Zed Books, 2001. – 244 p.